

Mezopotamya Ekspresi: Bir Tarih Yolculuğu

Cengiz Çandar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, 640 sayfa.

Kenan ŞAHİN*

Ortadoğu, en belirgin özelliğiyle üç büyük dinin çıkış noktası, birçok kimliğe kucak açmakla birlikte ağırlıklı olarak Araplar, Türkler, Farslar, Yahudiler ve Kürtler'in yaşadığı coğrafyadır. Geleneksel ve modern devletlere aynı anda ev sahipliği yapan bu bölge, hem tarihi, siyasi ve ekonomik nitelikleri, hem de içerisindeki halklar açısından günümüze kadar gelen süreçte gereken ilgiye mazhar olmuştur. Haliyle bölgeyle ilgili akademik çalışmaların hacmini dahi tahmin edebilmek güçtür. Ortadoğu'da yaşayan halklara yönelik bilimsel çalışmalar yanında misyoner, gezgin, muhabir, araştırmacı ya da gazeteci gibi şahsiyetlerin önemli birer referans kaynağı düzeyinde tecrübe ve gözlemlerinin aktarıldığı geniş bir literatürden de söz edilebilir. Gazeteci Cengiz Çandar'ın kaleme aldığı *Mezopotamya Ekspresi: Bir Tarih Yolculuğu (Türkiye, Kürtler, Ortadoğu, Batı)* adlı eseri, bu kategoriye uygun bir katkı olarak değerlendirilebilir.

Mezopotamya Ekspresi, Çandar'ın 1960'ların sonlarındaki Türkiye üniversite sol hareketi içindeki aktif eylemci halinden, Filistin Kurtuluş Örgütü kamplarına sığırayan, oradan da paradoksal biçimde Çankaya Köşkü'ne kadar uzanan ve daha sonra gazetecilik mesleği içerisinde iniş çıkışlar izleyen kişisel serüveninin ortaya çıkardığı birikimin ürünü. Çandar, bu çalışmayla, Ortadoğu'da son elli yıllık süreçte kurduğu resmi ve gayr-i resmi temaslar doğrultusunda hem uluslararası siyasete hem de özellikle liderler düzeyinde Türkiye'nin iç siyasetine dair gözlemlerini okuyucunun dikkatine sunuyor.

* Kırıkkale Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora Adayı. E-posta: kenaninfo@yahoo.com.

Bu sayede eserde, Türkiye siyasetinin cumhurbaşkanı ve başbakan düzeyinde önde gelen şahsiyetlerinden Ortadoğu'daki önemli aktörleri de içeren temaların anlatısını okuyabilmek mümkün. Nitekim Turgut Özal, Recep Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül gibi Türkiye siyasetinin önemli isimleri başta olmak üzere, Filistin hareketinin bir döneme damgasını vurmuş lideri Yaser Arafat'la, Iraklı Kürt liderler Celal Talabani ve Mesut Barzani'den, PKK terör örgütü'nün kilit isimleri Abdullah Öcalan ve Murat Karayılan'la, 1990'lı yıllarda Irak muhalefet aktörlerinden, 2003 Irak Savaşı mimarlarından Paul Wolfowitz'le ve daha birçok isimle yapılan görüşmelerin notları kitabın yer verdiği detaylar arasındadır.

Çandar'ın gençlik dönemlerinden başlayarak, yaşam akışına paralel çok sayıda kişiyle kurduğu temalarla oluşan anekdotlar yanında, birçok konu hakkında kitapta geniş bir perspektifle analizlerin yapıldığı söylenebilir. Bu kapsamda makro düzeyde Birinci Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu'da çizilen sınırlar, yine bu yıllarda İngiltere'nin özellikle Irak coğrafyasında oynadığı rol, Körfez Savaşı ve 2003 Irak Savaşı, İran ve Suriye özelindeki tarihi meseleler ve Kürt meselesinin çözümüne dair birçok analiz bulunmaktadır. Bunlarla birlikte Çandar'ın yaşam öyküsüyle örtüşen gelişmelerin yoğunlukla ele alındığı periyotta, Ortadoğu coğrafyasındaki tüm hadiseler ve aktörler, eserin kapsamına dâhil edilmemiştir. Esasında tüm bunlara ilaveten Çandar'ın 1970'li yılların başında Suriye'de başlayıp Lübnan'da Filistin hareketine katılımıyla gelen gerillalık günlerinin detayları, Arap-İsrail çatışmasının o dönemdeki görünümü, üzerinde durulan konular olsa da eserin ana eksenini oluşturan öncelikli konu, Kuzey Irak gelişmeleri ve Türkiye'deki Kürt meselesi. Bilindiği üzere Kürt meselesi gibi sofistike bir konunun politik, dinamik ve yanlış anlaşılmalara müsait yönü yanında, anlayış farklılıklarından kaynaklı hem Türkiye devletinin hem de politize Kürtlerin çizgisine ters düşmeden yazmanın açmazları mevcut. Bu nedenle meseleye ilişkin kitapta ileri sürülen fikirlerin, okuyucular tarafından destek veya tepki biçiminde birbirine zıt yaklaşımları ortaya çıkarabilmesi olağan. Bu konuda düşündüklerini aktarma gayreti içerisinde olan Çandar'ın okuyucuya yönelik böyle bir kaygısı var görünmese de Kürt sorununun kendi karmaşasının ürettiği bir sonuç olan ideolojik cepheleşmenin, eserin değerlendirmesi açısından bu potansiyeli içerisinde barındığını tespit etmek gerekiyor. Dolayısıyla böyle bir cepheleşmenin ve sübjektif anlayış farklılıklarının, Çandar'ın aktardıkları değerlendirilirken göz ardı edilmesi daha doğru olacaktır.

Kavramlar ve retorik'in yol açabileceği tartışma bir yana, eserde, Türkiye'nin Ortadoğu'daki tüm Kürtlere dair algısının ve onlara yönelik siyasetinin değişmesinden yana olan Çandar, Ortadoğu'da sınırların değişme ihtimali üzerine

bir öngörüde bulunarak, bundan Türkiye'nin bölünmeden çıkabilmesi için bir uyarıyı yapma ihtiyacı hissediyor. Kürt meselesinin önemini vurgulamak için yapılan bu radikal uyarı şöyle: "Ya Türkiye Kürt sorununu çözecek ya da Kürt sorunu Türkiye'yi"(s. 621). Kürt meselesini Çandar'ın gözünde bu derece önemli kılan esas unsur bu şekilde Türkiye'nin varlığının devamına yönelik potansiyel bir tehlike olarak görmesinde olsa gerek. Bu uyarıyı yaparken Çandar'ın meseleye ilişkin yaklaşımını eserin içerisinden çıkartabilmek mümkün. Konuya yönelik Çandar'ın birçok argümanı olmakla birlikte, Mezopotamya Ekspresi'nin tanıtım bülteninde de yer verilen Hasan Cemal'in kitabın içeriğinden çıkarttığı sözlerle "Kürtler için iyi olan Türkler için de iyidir" (s. 276, 357, 621) cümlesindeki mantalite, Çandar'ın meseleye yönelik temel önermesini ortaya koyuyor. Türkiye Kürtlerinin taleplerini Türkiye devleti açısından ontolojik olarak gören Çandar, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ilkelerinin 21. yüzyıl dinamiklerine uygun biçimde revize edilip güncellenmesi gerektiğini düşünüyor (s. 588). Coğrafiden ziyade Türkiye'nin zihni bir büyüme gerçekleştirmesinden yana olduğunu söyleyen Çandar, Türklerin Kürtlerle birleşik olarak Batı'nın Birinci Dünya Savaşı sonrası bölgede çizdiği sınırları aşacağını hayal etmektedir (s.629–630).

Diğer taraftan Suriye ve Kuzey Irak boyutu ve PKK'nın önde gelen isimleri de dâhil olmak üzere Kürt aktörlerin birçoğuyla birebir kurduğu temasları aktarması, Çandar'ın meseleye ilişkin diğer düşüncelerini de açığa çıkartıyor. Örneğin, PKK'yı Kürtlerin ruh hali olarak niteleyen Çandar'ın bu örgüte ilişkin olarak akademik alanda bulduğu boşluk dikkate almaya değer. Çandar şöyle diyor: "Kırk binden fazla Türkiye Cumhuriyeti vatandaşının hayatını kaybettiği otuz yıllık silahlı çatışma döneminde, Kürt sorununun en belirgin tarafı haline gelmiş olmasına rağmen, PKK hakkında elle tutulur bir araştırma ve akademik çalışmanın yapılmamış olmaması hayret vericidir." (s.532–533).

Cengiz Çandar ve Turgut Özal'ı kesiştiren kavşakta yine Kürt sorunu bulunmakta. Çandar'ın özellikle Celal Talabani başta olmak üzere Irak muhalefetiyle teması ve Ortadoğu'ya ilişkin bilgi birikimi, Özal'ın en yakınlarından biri olarak, 1991'den itibaren Cumhurbaşkanı özel danışmanı olarak görev almasını sağladı. Türkiye ve Iraklı Kürtler arasındaki ilişkilerde köklü değişikliklerin yaşanmaya başladığı aynı dönemde, Cumhurbaşkanı Özal'ın siyasetinde Çandar'ın oynadığı rol eserde izlenebiliyor. Özal'ın Kürtler, PKK ve Kuzey Irak konularında ne gibi düşüncelere sahip olduğu ve neler tasarladığını da Çandar'ın aktardıklarından öğrenebilmek mümkün. Dolayısıyla burada yazının bakış açısından sunulan bir Özal profili doğrultusunda Türkiye'nin 1991 yılındaki Körfez Savaşı esnasında ve sonrasında Türkiye'nin ABD ile ilişkileri,

Irak Kürtleri ve Türkmenler siyaseti etrafıca ele alınıyor. Çandar'ın danışman sıfatıyla olmasa da ilerleyen dönemde gazeteci kimliği nedeniyle Türkiye'nin önde gelen liderleriyle temaslarını sürdürmesinin sözü edilen ilişkilerdeki değişime dair ipuçları verdiği söylenebilir. Böyle bir devamlılık örneğin Kürt meselesine yaklaşım açısından Özal ve Erdoğan arasında eserde mukayeseli bir incelemeyi (s.17–32) de olanaklı kılıyor.

Öte yandan, Mezopotamya Ekspresi'nde "Savaştan Yana Olmanın Dayanılmaz Ağırılığı" adı verilen bölümde Çandar'ın 2003 yılında ABD'nin Irak müdahalesine verdiği desteğin kendi zihninde nasıl kurgulandığını gösterme üzerine bina edildiğini görüyoruz. Biraz açmak gerekirse Çandar, 2003 yılına değin Saddam Hüseyin'in Irakta yarattığı ortamın -gecikmiş de olsa- mutlaka değiştirilmesi gerektiği üzerinden bir argümanla yola çıkıyor. Irak'a bakış açısının Türkler ve Kürtlere ilişkin tarih ve gelecek algılamasında yattığının altını çizerek, 2003 yılındaki ABD müdahalesinin Saddam'ın yaptıkları karşısında hafif kaldığını, dolayısıyla Irak Savaşı'nın ahlaki ve insani açıdan savunulması gereken bir savaş olduğunu iddia ediyor. (s. 357) Bu bağlamda sözü edilen bölüm içerisinde tartışmaya açık bu düşüncelerini desteklemek amacıyla bazı sayısal verilerden yararlanıyor. Bunlardan biri Çandar'ın bu konuda kendisiyle aynı tutumu paylaştığını söylediği Tony Blair'in 2003 Irak Savaşı'nın yol açtığı ölümlerin Saddam dönemi ölümleriyle kıyaslaması (s. 369). Tüm bu girişimlere karşın bu şekildeki bir referansla bu savaşa ilişkin Çandar'ın tereddüt göstermeden bu çiziyi sürdürmesinin yeterince ikna edici olmadığı söylenebilir.

Sonuç itibarıyla, 25 bölüm olarak kurgulanan ve referans niteliği taşıyabilecek analizlerin yapıldığı bir çalışma niteliği de gösteren Mezopotamya Ekspresi, okuyucuya bir tarih seyahati yaptırmayı hedefliyor. Son elli yıllık bir zaman diliminde, Çandar'ın geçtiği birçok coğrafyadan ve temas kurduğu birçok şahsiyetle olan görüşmelerinden oluşan bir yolculuğu çok özel detaylarıyla sunuyor. Böylece kitapta yaşandığı dönemde gizli kalmış unsurları ilk defa okuyabilmek olanaklı hale geliyor. Çandar, kronolojik bir sıra takip etmeden kimi zaman güncel gelişmelere kimi zaman da geçmişe ait bilgiler sunarak eseri dinamik kılıyor. Bölümler arasındaki bağlantılar bazen kopuk görünse de bu dinamik özellik sayesinde birbirleriyle ilgili bir bütün ortaya çıkıyor. 640 sayfalık oldukça kabarık bir hacme sahip bu kitabın birbirinden ayrıldığı bölümlerde, Çandar'ın tarih seyahati hedefiyle ve anlatısıyla örtüşen fotoğrafların kullanımı da görsel bakımından okuyucunun ilgisini çekebilecek türden. Bunun kitabın akıcılığına katkı yapan bir detay olduğunu söylemek mümkün. Eserin tarihle birlikte yakın dönem Ortadoğu'daki gelişmeler ve Kürt meselesi ve Türkiye iç ve Ortadoğu siyasetine ilgi duyan kişiler tarafından ilgi çekici olabileceğini not ederek bitirebiliriz.